

The practical meaning of our investigation is seen in further providing into practice the most interesting and creative models of cognitive graphics and working out of new author's cognitive-graphics schemes on the material of the English language.

The results of the investigation prove that the use of Hamblin's models and divergent maps gives a chance to check and systematize the knowledge on the given material, to promote the process of remembering, to stimulate creative thinking of the student, to urge the pupil to independent, personal decisions and use the additional sources of information.

It is concluded that the use of cognitive-graphics schemes of Douglas Hamblin and divergent cards at the generalizing lessons enables pupils and students: to verify and systematize the knowledge on this material; to focus attention on the logical relationships between knowledge elements; the productive combination of traditional and innovative teaching methods; increase the duration of memory; encourage creative thinking; to make their own decisions and to think independently; to use additional sources of information.

The perspectives of our research we see in further study and introduction of the most interesting models of cognitive graphics, as well as the development of their proprietary models, and diagrams.

Key words: *cognitive graphics, cognitive-graphics models, Hamblin's method, divergent maps, innovative technology, cognitive-graphics scheme, genealogical tree, brainstorming.*

УДК 378.147

О. Л. Шумський

Харківський національний
автомобільно-дорожній університет

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

У статті розкрито сутність поняття «іншомовні здібності». Виокремлено основні компоненти структури іншомовних здібностей. Проаналізовано індивідуально-типові особливості засвоєння мови. Визначено роль і місце зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на формування іншомовних здібностей особистості. Доведено, що основою даних здібностей є іншомовне мислення, почуття мови та розвиток мовленнєвих процесів. Схарактеризовано загальну структуру психологічного механізму формування іншомовних здібностей особистості.

Ключові слова: *мовні здібності, задатки, мовленнєва діяльність, іншомовне мислення, когнітивно-лінгвістичні здібності, комунікативно-мовленнєві здібності, мовна пам'ять, почуття мови.*

Постановка проблеми. У контексті входження нашої держави до європейської та світової освітніх спільнот, зокрема в межах підписання Сорбонської декларації, особливого значення набуває важливість володіння іноземними мовами випускниками вищих навчальних закладів на рівні світових стандартів [8]. А отже, іншомовна освіта розглядається сьогодні як один із базових компонентів професійної компетентності спеціаліста. Тому навчання іноземної мови посідає чільне місце в процесі оптимізації системи професійної освіти у вітчизняних вищих навчальних закладах.

Згідно з Концепцією мовної освіти в Україні, кінцевим результатом вивчення іноземної мови має бути формування вторинної мовної

особистості, тобто особистісна багатомовність, яка передбачає здатність індивіда вільно орієнтуватися та розмежовувати інформацію з двох або більше мовних систем під час її ментальної обробки, а також миттєво переходити з однієї мови на іншу в залежності від умов конкретної життєвої ситуації [5].

Важливим є той факт, що ефективність вивчення іноземної мови значною мірою залежить від певних здібностей та комунікативних якостей особистості. Тому в сучасних умовах бурхливого розвитку міжкультурної комунікації особливої актуальності набуває проблема дослідження іншомовних здібностей.

Аналіз актуальних досліджень. Предметом дослідження сучасних науковців стали різноманітні аспекти розвитку іншомовних здібностей, а саме: психологічні передумови раннього оволодіння іноземною мовою (О. Леонтьєв), комунікативні та когнітивні складові мовленнєвих здібностей (М. Кабардов), індивідуально-психологічні фактори навчання іноземного мовлення (І. Зимня), психологічні засади вивчення здібностей до іноземної мови (О. Бондаревська), динаміка розвитку іншомовних здібностей у процесі дискурсивної практики (О. Кочкіна) тощо.

Мета даної роботи – визначити структуру психологічних механізмів формування іншомовних здібностей особистості та схарактеризувати її основні компоненти.

Виклад основного матеріалу. Мовна здібність – це деякою мірою спосіб зберігання та реалізації елементів системи мови, закріплених у свідомості індивіда. Вперше даний термін було вжито В. Гумбольдтом, який пов'язував процес засвоєння мови дитиною з оволодінням «внутрішньою мовною формою»: «У дітей відбувається не механістичне вивчення мови, а розгортання мовної здібності» [2, 79].

Ученими ХХ століття під час дослідження здібностей перш за все враховується роль задатків розвитку здібностей; розбіжності в ступені їх розвитку розглядаються як певне поєднання різних здібностей; здібності розуміються як новоутворення, що формуються протягом усього життя. З позиції психолінгвістичного підходу мовна здібність розглядається як сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, продукування та адекватне сприйняття мовних знаків членами мовної спільноти.

У контексті дослідження проблеми здібностей у процесі оволодіння мовою постає необхідність у визначенні поняття «мовна здібність», або «здібність до мов». Мовні здібності, або здібність до оволодіння рідною мовою – це індивідуально-психологічні особливості, які виражаються в швидкості та легкості набуття лінгвістичних знань, правил аналізу та синтезу мовних одиниць, що дозволяють будувати та аналізувати речення, користуватися системою мови для вирішення комунікативних задач. Деякі дослідники називають мовну здібність «пам'яттю мови», тобто пам'яттю її основних одиниць, елементів та правил функціонування.

Сьогодні мовна здібність часто визначається психологами як інтегральне, багатокомпонентне утворення у свідомості особистості (суб'єкта мовленнєвої діяльності), яка постає в ролі мовної особистості, в якому по мірі розвитку по-різному структуруються одержані в ході навчання знання та вміння. Вона формується у процесі практичного вживання мови; вона також не ототожнюється з обсягом знань, але накопичує їх і виступає у якості підґрунтя для подальшого засвоєння нових знань у більш узагальненому вигляді. При цьому здатність особи використовувати мову для вирішення розумових задач реалізує творчий аспект її мовленнєвої поведінки та не орієнтує її лише на механічне заучування лексичних одиниць, що також характеризує дану людину як мовну особистість.

Іншомовні здібності тлумачаться як індивідуально-психологічні особливості особистості, що передбачають легкість і швидкість оволодіння іноземною мовою та ефективність використання іноземної мови в процесі комунікації [3, 41]. Здібність до вивчення іноземних мов належить до спеціальних мовних здібностей і включає низку здібностей індивіда до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, що передбачає адекватну взаємодію з представниками інших культур.

Мовні здібності формуються в процесі практичного використання мови; вони є основою для накопичення та розвитку загального об'єму знань, умінь та навичок. Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що всі іншомовно-мовленнєві здібності знаходяться в тісній взаємодії та формують єдине ціле. Основою даних здібностей є іншомовне мислення та почуття мови, які, у свою чергу, складаються з оволодіння основними аспектами мови, що включають фонетичні, лексичні, граматичні та стилістичні здібності, а також розвиток мовленнєвих процесів – здібностей аудіювання, говоріння, читання та письма.

Особливе значення для вивчення іноземної мови має почуття мови – здібність, що визначається як «вербальний або словесний інстинкт», обумовлений результатом усвідомлення мовних норм і мовленнєвої практики, та співвідноситься з поняттям «інтуїтивного володіння» іноземною мовою [1, 55]. Так, виходячи з того, що саме почуття складає основу будь-якої психічної діяльності, у тому числі й людської свідомості, з психологічної точки зору почуття мови має відноситися до категорії почуттів, які входять до складу інтелектуальних, тобто розумових почуттів – інтуїтивного пізнання, мовної інтуїції тощо [1, 56].

Аналізуючи питання щодо визначення структури іншомовних здібностей, І. Зимня зазначає, що їхніми основними компонентами є розумові дії та психічні процеси, пов'язані з мовленнєвою діяльністю іноземною мовою, а саме: побудова логічних і послідовних суджень; актуалізація найбільш вірогідних для даного вербального контексту гіпотез; прогнозування мовленнєвої ситуації; кількість та якість

оперативних одиниць пам'яті; виявлення мовного правила з декількох мовленнєвих прикладів [3].

Слід підкреслити, що мовна здібність завжди проявляється в трьох загальних здібностях індивіда – вербальному інтелекті, як показнику розвитку мовної здібності особистості; кмітливості, як важливої складової навчально-пізнавальної діяльності; вербальній та невербальній креативності, тобто здатності до творчої діяльності.

Ученими серед елементів структури іншомовних здібностей виокремлюються комунікативно-мовленнєві та когнітивно-лінгвістичні здібності. Комунікативно-мовленнєві здібності включають індивідуально-психологічні та психофізіологічні особливості, що забезпечують успішну взаємодію та ефективне вирішення комунікативних задач. За визначенням А. А. Леонтьєва, комунікативні здібності поділяються на дві групи, перша з яких пов'язана з уміннями комунікативного використання особистісних якостей у спілкуванні, а друга – з володінням технікою спілкування та контакту [6, 74–82].

Когнітивно-лінгвістичні здібності складаються з таких індивідуально-психологічних і психофізіологічних особливостей особистості, які сприяють формуванню вмінь та навичок при засвоєнні мовної системи – лексики, фонетики, граматики. У розвитку когнітивно-лінгвістичних здібностей визначальна роль відводиться мовному інтелекту, який тлумачиться як сукупність розумових здібностей людини, що виявляються в логіці побудови ланцюгу суджень, імовірнісному прогнозуванні, генерації думок. Когнітивні здібності співвідносяться з соціальним інтелектом, а комунікативні – з загальним.

Комунікативні здібності входять до структури професійних здібностей. Формування професійних комунікативних здібностей є результатом процесів безпосереднього професійного спілкування та набуття досвіду такого спілкування, що сприяє ефективній взаємодії між спеціалістами в певній галузі.

Основними факторами, що визначають здібності особистості до вивчення іноземної мови є задатки, обумовлені генетичними та вродженими анатомо-фізіологічними особливостями нервової системи та мозку. Виходячи з визначення Б. Тепловим здібностей як індивідуально-психологічних характеристик людини, що існують на основі вроджених задатків, які не зводяться лише до знань, умінь і навичок, але таких, що забезпечують їхнє швидке набуття, закріплення та ефективного використання в діяльності, можна стверджувати, що вплив цих задатків не є вирішальним і визначальним. Це пояснюється тим, що за відсутності практичної діяльності й відповідних педагогічних впливів іншомовно-мовленнєві здібності не можуть формуватися та розвиватися.

Серед основних передумов вивчення іноземної мови А. Яцикевичус виокремлює чутливість слухового апарату; продуктивність вербальної

пам'яті; здатність помічати та змінювати структурні варіації мови; особливості пізнавальних процесів, за допомогою яких здійснюється вивчення іноземної мови. У працях Ю. Веденяпіна, І. Зимньої, А. А. Леонтьєва визначаються такі передумови, як: логіка побудови низки суджень; актуалізація найвірогідніших для даного вербального контексту гіпотез; швидкість мовного спілкування (виявлення мовного правила); слухова диференційна чутливість; кількість та якість оперативних одиниць пам'яті; уміння концентрувати увагу під час роботи з мовним матеріалом; швидкість реакції та асоціативних процесів; характер сприйняття.

Залежно від вираження природних передумов, або задатків, змінюється співвідношення компонентів мовних здібностей, які визначають індивідуально-типові особливості засвоєння мови або певний тип оволодіння іноземною мовою. М. Кабардовим [4] схарактеризовано три основні типи оволодіння іноземною мовою: комунікативно-мовленнєвий, когнітивно-лінгвістичний та змішаний. Дані типи відрізняються об'ємом слухової або зорової пам'яті; лабільністю-інертністю розумово-мовленнєвих процесів; здібностями до мовленнєвої діяльності або мовного аналізу.

Комунікативний тип безпосередньо пов'язаний з великим обсягом слухового сприйняття та слухової оперативної пам'яті; більшою швидкістю актуалізації знань і обробки нової інформації. Представники такого типу, зазвичай, демонструють добрі результати в умовах як довільного, так і мимовільного запам'ятовування. Крім того, завдяки наявності розвинених комунікативних умінь вони вільно встановлюють та підтримують контакти.

Студентам із когнітивним типом оволодіння іноземною мовою краще вдається довільне запам'ятовування, у тому числі за наявності зорового підкріплення вербальної інформації. Особи, які належать до першого типу, показують кращі мовленнєві вміння, тоді як представники другого мають більш розвинені навички мовного аналізу, що передбачає виявлення логіко-граматичних закономірностей у певній іноземній мові, а також вирішення пізнавальних завдань. У таких студентів частіше менш розвинене слухове сприйняття.

Змішаний, або комунікативно-лінгвістичний, поєднує в собі елементи обох попередніх типів оволодіння іноземною мовою і характеризується менш сформованими мовленнєвими вміннями та зоровою пам'яттю, але добре розвиненим слуховим сприйняттям.

На відміну від М. Кабардова, Б. Беляєв виокремлює два типи оволодіння іноземною мовою: інтуїтивно-чуттєвий та раціонально-логічний. Для першого, інтуїтивно-чуттєвого, типовою є наявність різноманітних мовленнєвих умінь, що здійснюються на основі автоматизованих мовленнєвих навичок і почуття мови, тобто людина мислить іноземною мовою, не задумуючись при цьому про особливості словесного оформлення думок. Раціонально-логічний тип

характеризується вміннями, що базуються на свідомому застосуванні правил мови при повній відсутності іншомовного мислення. Такі вміння, підкреслює вчений, не можна визначити як володіння мовою в повній мірі, адже мовні знання в даному випадку є лише теоретичними [1, с. 186].

Переважає в конкретній особистості тієї чи іншої форми активності – комунікативної, когнітивної, мовленнєвої тощо – залежить від її індивідуально-психологічних та психофізіологічних якостей і може визначатися як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, що впливають на формування типів мовних здібностей. Зовнішні фактори – це методи викладання та характеристики як самого викладача, так і соціально-психологічного середовища, у якому відбувається навчання. Внутрішні фактори – це сукупність задатків здібностей поряд із потенційними можливостями індивіда, що зумовлюють домінування тієї чи іншої форми активності.

Результатом свідомого вивчення іноземної мови є набуття мовних знань, а їхнє практичне застосування сприяє формуванню мовленнєвих умінь та навичок, адже мовлення – це вміння, що, здебільшого, ґрунтується саме на навичках – позасвідомій або автоматичній дії, що неодноразово здійснювалася раніше. Проте, незважаючи на наявність у людини мовленнєвих навичок, мовлення ніколи не обмежується лише ними, тому що за своєю сутністю мовлення – це творчий процес: «Мова – це засіб не тільки висловлювати вже готову думку, а створювати її» [7, 141]. Мовленнєві навички формуються тільки в результаті постійного повторення відповідного вміння – слухання, говоріння, читання та письма. Це дає підстави стверджувати, що мовлення іноземною мовою можливе лише за наявності сформованих мовленнєвих навичок.

Таким чином, іншомовні здібності – це індивідуально-психологічні та психофізіологічні особливості, які уможливають високий темп і рівень оволодіння іноземною мовою в певних умовах і заданих межах конкретної методики, тобто набуття основних навичок та умінь – говоріння, аудіювання, читання та письма. Мовні здібності реалізуються в мовленнєвій діяльності, що становить здійснення низки взаємопов'язаних мовних дій, а саме: семантичних, фонематичних, лексичних, морфологічних і фонетичних. Виходячи з цього можна стверджувати, що мовленнєва діяльність – це власне мовний процес, що включає породження та сприйняття різних форм мовлення – усного, письмового, внутрішнього.

Найважливішими є здібності до спілкування, що складають основу комунікативних умінь особистості і мають свою специфіку та структуру. До їх складу вчені відносять: володіння соціальною перцепцією; здатність обирати оптимальний стиль мовлення в психологічному плані з метою встановлення контакту зі співрозмовником; вільне володіння як вербальними, так і невербальними мовними засобами; емпатію та спонтанність перцепції інформації; уміння слухати, оскільки саме це

вміння визначає результативність процесу комунікації, що проявляється в стимулюванні до діалогу.

Відповідно до класифікації умінь аудіювання, запропонованої британським психологом І. Атватером, слухання складається з двох видів – нерефлексивного, тобто вміння уважно слухати та бути пасивним співрозмовником та рефлексивного. Останній тип, як правило, включає вміння активно слухати, будуючи процес комунікації таким чином, аби сприяти максимальному розкриттю реципієнта, ставлячи відкриті та уточнюючі запитання, що відбивають як свої думки та почуття, так і співрозмовника, резюмуючи та підбиваючи підсумок комунікативного акту. Крім того, дослідником зосереджується увага на важливості вміння оцінювати ситуацію, роблячи висновок про доцільність пасивного чи активного слухання в той чи інший момент комунікативного процесу. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що розвинене вміння слухання уможливорює підтримання постійного зворотного зв'язку між комунікантами та дозволяє утримувати увагу співрозмовника протягом усього комунікативного акту.

Важливою складовою іншомовних здібностей особистості є активний та динамічний психічний процес збереження та відтворення інформації – мовна пам'ять, до якої людина звертається як при породженні, так і при сприйнятті мовлення. Мовна пам'ять, як одна з умов функціонування мови, включає пам'ять одиниць мови, елементів мови та правил їхнього вживання і складається з довготривалої та оперативної пам'яті.

Серед основних функцій довготривалої пам'яті виокремлюються процеси актуалізації та адекватного використання активного словника в мовленнєвих творах; реалізація знань про способи здійснення мовленнєвої комунікації, про соціальні правила, мовні норми тощо. За допомогою оперативної пам'яті відбувається утримання в пам'яті всіх компонентів мовленнєвого висловлювання під час його породження або аналізу.

Обсяг пам'яті визначається рівнем розвитку моторної, механічної, слухової, емоційної, зорової, асоціативної та образної пам'яті. Необхідно підкреслити, що в контексті вивчення іноземної мови саме образна пам'ять відіграє одну з ключових ролей, адже при запам'ятовуванні чи прочитанні фрази в свідомості особистості виникає певний візуальний або слуховий образ, що відповідає змісту цієї фрази. Образи, як правило, поєднуються з фразою, що вивчається за допомогою тієї чи іншої асоціації, що уможливорює миттєве пригадування фрази при уявленні даного образу. З метою забезпечення швидкого запам'ятовування слів часто використовуються різноманітні методики – психологічні інструменти мнемотехніки. Запам'ятовування контролюється функцією візуального мислення.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, можна визначити, що основу мовних здібностей складають особливості психічних процесів, а саме: пам'яті, мислення та сприйняття. На рівні мовленнєвої

діяльності, на якому засвоюється та реалізується мовний матеріал, мислення сприяє його змістовій організації, забезпечує генерацію думок, визначає їхній репертуар і глибину, а пам'ять забезпечує фіксацію мовного матеріалу, актуалізацію певної мовної форми, що відповідає змісту даної думки.

Таким чином, ґрунтуючись на результатах вивчення й аналізу наукової літератури, можна схарактеризувати загальну структуру психологічного механізму формування іншомовних здібностей особистості, яка має такий вигляд: задатки – іншомовна комунікативна діяльність – іншомовна здібність – вторинна мовна особистість – іншомовна активність – іншомовна компетентність.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні можливостей використання засобів інформаційних технологій у розвитку іншомовних здібностей студентів вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1965. – 229 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 349 с.
3. Зимняя И. А. Индивидуально-психологические факторы и успешность научения речи на иностранном языке / И. А. Зимняя // Иностр. яз. в шк. – 1970. – № 1. – С. 37–47.
4. Кабардов М. К. Коммуникативные и когнитивные составляющие языковых способностей: Индивидуально-типологический поход : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01, 19.00.07 / М. К. Кабардов. – М., 2001. – 46 с.
5. Концепція мовної освіти в Україні: Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua>.
6. Леонтьев А. А. Психологические предпосылки раннего овладения иностранным языком / А. А. Леонтьев // Иностр. яз. в шк. – 1985. – № 5. – С. 24–29.
7. Потеня А. А. Мысль и язык / А. А. Потеня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
8. Joint Declaration on Harmonization of the Architecture of the European Higher Education System, Paris, the Sorbonne, May 25, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wg.aegge.org>.

РЕЗЮМЕ

Шумский А. Л. Структура психологического механизма формирования иноязычных способностей.

В статье раскрыта сущность понятия «иноязычные способности». Выделены основные компоненты структуры иноязычных способностей. Проанализированы индивидуально-типические особенности усвоения языка. Определены роль и место внешних и внутренних факторов, которые влияют на формирование иноязычных способностей личности. Доказано, что основой данных способностей является иноязычное мышление, чувство языка и развитие речевых процессов. Охарактеризована общая структура психологического механизма формирования иноязычных способностей личности.

Ключевые слова: языковые способности, задатки, речевая деятельность, мышление, когнитивно-лингвистические способности, коммуникативно-речевые способности, языковая память, чувство языка.

SUMMARY

Shumsky A. The structure of psychological mechanism of forming foreign language capacity.

At present due to the rapid development of intercultural communication the problem of researching the foreign language capacity is really topical.

The aim of this paper is to describe the structure of psycholinguistic mechanisms of forming foreign language capacity of the personality and characterize its main components.

In the paper the essence of the notion "foreign language capacity" is defined. We interpret this term as the individual-psychological and psycho-physiological peculiarities which enable the high rate and level of mastering foreign language under certain conditions and within the scope of a particular language teaching methodology that is, acquiring basic speaking-, listening-, reading- and writing skills. Language capacity is usually realized in speech activity which stipulates a number of interconnected language actions, that is semantic, phonematic, lexical, morphological and phonetic ones. The main components of the foreign language capacity structure are selected and characterized. They are as follows: foreign language thinking and feel for language. The individual-typical peculiarities (or types) of mastering languages are analyzed. There are three of them, that is communicative speech, cognitive-linguistic and mixed ones. These types differ in the volume of aural- or visual memory; the lability-inertness of mental-speech processes; capacity for speech activity or linguistic analysis. The role and place of internal and external factors which affect the forming of foreign language capacity are defined. The internal factors are as follows: a number of a person's inclinations along with his or her potential possibilities which stipulate the prevalence of a particular form of activity. The external factors are teaching methods as well as a teacher's personal characteristics and the peculiarities of the social and psychological environment in which the teaching process takes place. It is substantiated that capacity for communication form the basis of communication skills of the personality and it has its own specific character and structure.

The general structure of psychological mechanism of forming foreign language capacity is characterized. It has the following structure: inclinations – foreign language communicative activity – foreign language capacity – secondary linguistic identity – foreign language activity – foreign language competence.

Key words: foreign language capacity, inclinations, speech activity, foreign language thinking, cognitive-linguistic capacity, communicative-speech capacity, linguistic memory, feel for a language.